

Norsk Maritimt Museum

Årbok 2015

© Norsk Maritimt Museum 2016
Bygdøynesveien 37
0286 Oslo

www.marmuseum.no

Redaktør

Elisabeth S. Koren

Redaksjon

Sven Ahrens
Hjørdis Bondevik
Per G. Norseng

Layout og trykk

Nilz & Otto Grafisk AS, Oslo

Opplag: 1 700
Redaksjonen avsluttet mai 2016

Forsidebilde: *Portørenga* er en rekonstruksjon av en 1600-tallsbåt, bygget i BåtLaben ved museet i 2015. Her er båten under seil på vei til Forbundet Kystens landsstevne i Sandefjord for å overleveres til Kragerø kystlag. Foto: Heidi Thöni Sletten.

ISBN 978-82-90089-45-5
ISSN 1892-4786

Historiske toll- og skipsanløpslister

Hva var det faktisk mulig å kjøpe i butikker i Norge gjennom 1700-tallet? Hva kostet ting? Hvor kom de fra? Og hvilke skip brakte varer ut og inn av tollstedene omkring i Norge? Ett nytt digitalt historieprosjekt gjør det nå mulig å finne svaret på alle disse, og mange flere, spørsmål.

På nettstedet <http://toll.lokalhistorie.no/> har prosjektet *Historiske toll- og skipsanløpslister* (kalt Tollisteprosjektet eller Tollistene) gjort tilgjengelig lister over alle varer og skip som kom inn og gikk ut av de ca. 27 tollstedene som var aktive i Norge gjennom et utvalg år på 1700-tallet. Listene kalles summariske lister og er totalsummeringer for året. I praksis får vi altså vite hva som var mulig å kjøpe i butikken i de norske havnene, hva lokalområdet produserte av varer, hvor skipene som anløp havnen kom fra og dro til, og hvem som førte dem.

Dette er et digitalt historieprosjekt. Det gjør tilgjengelig et stort, men til nå lite tilgjengelig, historisk kildemateriale til nytte for skolen, forskere og det brede publikum. Rent praktisk har prosjektet transkribert summariske varelisters for alle de norske tollstedene for årene 1686, 1731, 1733, 1756, 1786 og 1794, samt skipsanløpslister for de samme stedene i 1786 og 1794. Fra forprosjektet er det også gjort tilgjengelig flere varelisters for et mindre antall tollsteder og år, samt SSBs handelsstatistikk fra 1835.

Dette innebærer at mer enn 56 000 innførsler har blitt transkribert fra originalkildene og skrevet inn i et it-system spesielt utviklet for prosjektet. Innføringene er korrekturlest, språket gjort om til moderne norsk og varenavnene standardisert for å lette søke- og analysemulighetene. Det har vært et nært samarbeid med Riksarkivet for scanning og digitalisering av kildene.

Prosjektgruppen har bestått av prosjektleder og historiker Ragnhild Hutchison, prosjektrådgiver Amund Pedersen, it-rådgiver Jon Christian Brekke og de vitenskapelige assistentene Nora Rodin, Annikken Johannesen og Silje Lindebrekke. Prosjektet er gjennomført på deltid, og samtlige i prosjektgruppen har kombinert arbeid i prosjektet med annet arbeid og studier. Prosjektet har blitt muliggjort av økonomisk støtte fra Spare-

bankstiftelsen DNB, Eckbos legater, Bergesenstiftelsen og Kontaktrådet for Kyst- og fiskerimuseer. De nasjonale museumsnettverkene for kyst- og fiskeri og for sjøfart, samt flere museer utenom disse har vært viktige støttespillere.

Logg inn

Historiske toll- og skipsanløpslister

bare i denne seksjonen

Introduksjon

I 1786 kom det 20 fuglebur til Bergen, 17 til Trondheim og seks til Kristiansand. De kom sammen med korn, tekstiler og farver, tauverk, god og dårlig brennevin, sitroner, hårpynnt og votter. Og mye, mye mer. I bytte gikk det ut fiskevarer, tømmer, jern og skinnvarer. Slik endte norsk fisk på spanske bord, norsk tømmer som britiske gulv og norsk jern som spiker på skip som reiste til den andre siden av kloden.

En av historieforskningens viktigste funksjoner er å sette vår moderne verden i ett annet, og ofte større perspektiv. Dette nettstedet gir innblikk i en litt annen side av Norges historie i tiårene rundt 1814 enn det mange kjenner. Fokuset her er på handelen, og databasen gjør at du selv kan utforske både varene som var mulig å få tak i i Norge for 200 til 300 år siden, og hvilke land de kom fra eller ble ført til. Slik kan du utforske hvordan norsk handel, økonomi og produksjon var del av en europeisk og global handel.

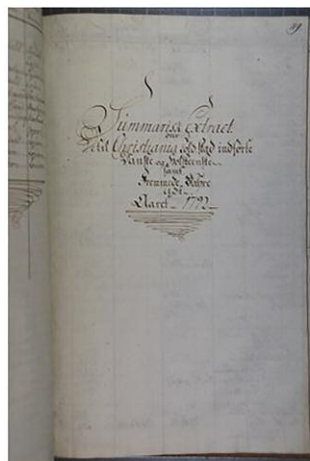
Ta en titt- Vi lover at du vil bli overrasket over hva du finner. Mye vil du kjenne igjen fra egen hverdag, en del vil fremstå som litt underlig, men alt vi gjøre at du tenker litt annerledes om hvordan norsk økonomi, handel og produksjon har utviklet seg.

Støttespillere

Prosjektet *Historiske toll- og skipsanløpslister* samarbeider med Norsk folkemuseum, Norsk maritimt museum og Norsk lokalhistorisk institutt. Prosjektet er også støttet av Oslo Museum, Aust-Agder kulturhistoriske senter, Vest-Agder museet, Telemark museum, Museumssenteret i Hordaland, Museene Vest, Lindesnes firmuseum, Bergen sjøfartsmuseum, Østfoldmuseene og Museum Stavanger. Riksarkivet støtter prosjektet ved å digitalisere kildematerialet.

Prosjektet er støttet økonomisk av Sparebankstiftelsen, Bergesenstiftelsen, Eckbos legat, Oslo maritime stiftelse og Kontaktrådet for kyst- og fiskerimuseer.

Forprosjekte, som la grunnlaget for prosjektet, ble muligjort gjennom NTNU sitt grunnlovsprosjekt *Grunnloven og regionene: hegemoni, kontinuitet og brudd* (avsluttet 2013), og finansiert av Forskningsrådet.

» 29.06.2015
Tollsteder

Figur 1. På nettstedet *toll.lokalhistorie.no* har prosjektet *Historiske toll- og skipsanløpslister* gjort tilgjengelig lister over alle varer og skip som kom inn til og gikk ut fra de ca. 27 tollstedene som var aktive i Norge gjennom et utvalg år på 1700-tallet.

Figur 2. Prosjektgruppa til tollisteprosjektet, her representert ved (fra venstre) prosjektleder Ragnhild Hutchison, prosjektrådgiver Amund Pedersen, assistent Nora Rodin og it-rådgiver Christian Brekke.

Hva er tilgjengeliggjort?

Vare- og skipsanløpslistene som prosjektet har gjort tilgjengelig gir et unikt bilde av Norge på 1700-tallet. De summariske varelistene lister opp totalmengdene av ulike varer som gjennom et år har ankommet tollstedet. Det gjør det mulig både å studere endringer i hvilke land norske skipper/kjøpmenn handlet med, størrelsen på handelen, samt mengdene og varesortimentet det ble handlet i.

De summariske skipsanløpslistene lister opp skipene som ankom norske havner. De inneholder informasjon om kaptein, størrelse på skipet og fremtidig destinasjon eller tidligere utfartshavn. De gir innsikt i organiseringen av sjøveis handel, men også størrelsen på, og mønsteret i, handelsstrømmer.

Materialet befinner seg i tollregnskapene i arkivet etter Generaltollkammeret på Riksarkivet. Dette har vært offentlig, men i praksis lite tilgjengelig. Listene er skrevet i gotisk håndskrift, og derfor særlig vanskelig å lese for mange. De har også vært vanskelige å finne fordi de dels er spredd i de respektive tollstedenes protokoller, dels er også oppbevart i andre deler av Generaltollkammerets arkiv. Materialet har ved flere anledninger blitt brukt til å illustrere eksempler, særlig av lokalhistorikere. Fordi materialet har vært så spredd, har det derimot ikke vært praktisk mulig å bruke det

til å fange lange linjer i utviklingen av en by eller tollsted, eller systematiske sammenligninger med andre steder.

Ved å samle vare- og skipsanløpslistene i to databaser er det nå mulig å sammenstille informasjonen og gjøre analyser av materialet. Databasene gjør det mulig å hente ut informasjon fra varelistene som for eksempel toltmengden av kaffe som ankom norske havner i ett av utvalgsårene. Den gir også mulighet til å fremskaffe full oversikt over varene som kom fra eller ble ført til ulike land til ett enkelt tollsted, eller samlet for alle tollstedene. I en del tilfeller finnes også priser på varene. Fra skipsanløpslistene er det mulig å hente ut oversikter over alle kapteiner og skip som har seilt på norske havner i utvalgsårene og følge reiseruten deres. Man kan også hente ut oversikt over alle skip og hvor de har kommet fra eller reist til, enten for hvert tollsted eller samlet for hele landet.

Databasene med vare- og skipsanløpslister vil derfor være nyttige for mange grupper. For lokalhistorisk interesserte vil det for første gang være mulig å sammenligne utvikling i varer og handelskontakt i eget lokalsamfunn med andre og følge utviklingen over tid. For de som interesserer seg

Jan				Jan			
Dag	Vare	Toll	Pris	Dag	Vare	Toll	Pris
	A						
	P						
	R						

Figur 3. Liste over varer som ble innført i Arendal i 1794. Her kan vi for eksempel se at papir, pennesjær og pepper er oppført under P (venstre side). Gjennom Tollisteprosjektet er slike lister transkribert og gjort digitalt tilgjengelige. Varenavnene er standardisert og skrevet med dagens norske rettskriving. Foto: Digitalarkivet.

for maritim historie har det åpnet seg en mulighet for å se nærmere på skip og kapteiners reiseruter, identifisere lokale og regionale handelssystemer og å kartlegge kontakt med norske og utenlandske havner. For historikere kan databasene videre brukes til å se nærmere på utvikling i nasjonal eller regional produksjon og forbruk av varer.

Formidling

Formidling har vært et helt sentralt fokus i prosjektet. Dette har delvis vært fordi føringene for finansieringen har vektlagt dette, men også fordi prosjektet har hatt et særlig ønske om å skape interesse og læringsopplevelser om 1700-tallet og handel i historisk tid.

Formidlingen har derfor konsentrert seg om å spre kunnskap om at databasen finnes og legge til rette for at mange ulike grupper kan ha nytte og glede av den. Det er gjort enkelt å gå på oppdagelsesferd i listene, og slik kan brukerne få innsikt i arbeidsmåtene til historikere.

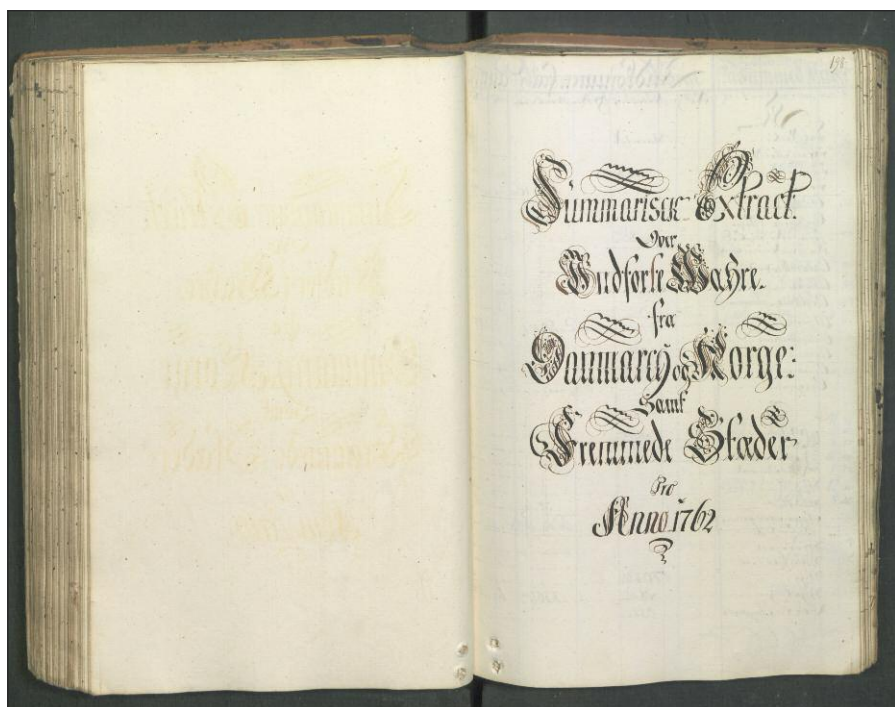
Prosjektets formidlingsarbeid har vært tredelt; det har vært rettet mot skolen, det brede publikum og forskere. I arbeidet mot skolen har prosjektet samarbeidet med Nasjonal digital læringsarena (NDLA.no), en nettportal med undervisningsopplegg for videregående skole. Prosjektet har utviklet seks undervisningsopplegg knyttet til perioden tidlig nytid (1500 til 1800). Tematisk tar disse for seg tema som utvikling av norsk og global handel, produksjon og forbruk, styringsformer og statsdannelse, samt bruk av statistikk som metode i historie. Til undervisningsoppleggene er det utviklet oppgaver som på ulikt vis gjør at elevene må benytte databasene, nettsidene og sidene på lokalhistoriewiki.

Som ledd i formidling mot skolen har prosjektet også samarbeidet med historieektorutdanningene ved UiO og NTNU. Vi har vært tilstede med foredrag og klasseromsoppgaver. Arbeidet med lektorstudentene har vært viktig for oss for å hente innspill til utformingen av oppgavene for NDLA.no og til undervisningsoppleggene.

I arbeidet for å nå et bredt publikum har særlig radio vært et viktig medium. Databasene og nettstedet har vært brukt som utgangspunkt i en fem-episodes serie i Ekko på P2 kalt "Sansen av 1700-tallet". Denne har blitt sendt i reprise flere ganger på ulike kanaler. I tillegg har prosjektet hatt flere enkeltopptredener i ulike radioprogram. Gjennom å være tilstede på konferanser, med egen sesjon, presentasjoner og med stand har prosjektet blitt formidlet til forskningsmiljøene. Prosjektet har også deltatt andre steder der forskere møtes. I 2014 ble prosjektet tildelt Forskerforbundets Hjernekraftpris.

En ikke-kontrollerbare del av formidlingen er publikums tilfeldige søk på internett. Dette hadde vi ikke tenkt på fra starten av, men de svært mange og ulike varenavnene har gjort at mange kommer til databasen, og derifra til nettstedet gjennom googlesøk på gamle ord. Vi har ikke oversikt over hva dette kan ha ledet til. Ett unntak er et forskningsprosjekt innen rovdyrforvaltning som slik tilfeldig kom over sidene og har brukt databasen til å kartlegge utbredelsen av vilt bakover i tid.

Ved å spre informasjon om prosjektet til et bredt publikum, håper prosjektgruppa det vil være mulig å involvere flere på ulike nivåer i innsamling, behandling og analyse av materialet i databasen. Vi har derfor valgt å ikke lage egne, statiske nettsider med tekst om den historiske utviklingen. I stedet har vi lagt denne typen tekst inn i lokalhistoriewiki. Dette gjøre det mulig for publikum og forskere å legge til kunnskap og resultater de finner i arbeidet med databasene. Slik har man på sikt mulighet til å utvikle en stor kunnskapsbase der mange har bidratt og deltar. Samtidig sikres kvaliteten på tekstbidragene gjennom konsulentene i lokalhistoriewiki, og det er mulig å knytte informasjonen som tollmaterialet har bragt frem til andre sider og tema på lokalhistoriewiki.

Figur 4. Forsiden til vareliste for Halden fra 1762. Foto: Digitalarkivet.

Hva slags muligheter ligger i *Historiske toll- og skipsanløpslister*?

Databasen og nettstedet er enda så nytt at det så langt ikke har kommet særlig forskning ut av materialet. Det er likevel klart at materialet gjør det mulig å fortelle om Norge på 1700-tallet på nye måter, og da særlig fra et kyst- og sjøfartsperspektiv. Satt sammen med andre historiske kilder og studier er det også mulig å trekke lange linjer gjennom historien som tydeliggjør den sentrale rollen som sjøveis handel har hatt for Norge og norske lokalsamfunn gjennom historien.

Enn så lenge, og svært preliminært, ser prosjektgruppen noen overordnede historiske trender. Disse er ikke ferdig utforsket, men skisseres her for å gi inntrykk av mulighetene som ligger i materialet.

Varelistene for de norske tollstedene viser at Norge på slutten av 1700-tallet hadde et stort handelsoverskudd, altså at det ble eksportert mer enn det ble importert. I praksis betydde det at det kom mer penger til landet enn det gikk ut. Med noen forbehold gjør analyser av materialet i databasene det mulig å finne ut mer detaljert om verdiene på dette overskuddet.

Det ble eksportert tømmer, fisk, metaller som kobber og jern, samt skinn og lær. Varelistene oppgir både verdier og mengder, og det er dermed mulig å finne ut den relative viktigheten av de ulike eksportvarene. Dette vil gjøre det mulig å lære mer om de ulike næringenes bidrag til norsk økonomi i denne perioden, og også hvordan de eventuelt endret seg.

Varelistene som forteller om importen, kan til en viss grad fortelle hva overskuddet ble brukt til. Dels gikk det til å betale for korn fra Østersjølandene og Danmark, dels til stadig mer og flere forbruksvarer fra utenlandske og eksotiske steder, slik som tobakk, sukker og finere tøy som silke og brokader. Samtidig er det klart at langt fra alt av eksportinntektene gikk til å kjøpe importvarer. Hvor resten av inntektene ble av, er noe å forske videre på.

Skipsanløpslistene gjør det også mulig å undersøke de norske regionenes handelskontakt. Listene fanger både de store utenriksskipene og de små båtene som gikk mellom lokale havner, samt de som handlet på Danmark. Slik gir de en mulighet til bedre å forstå i detalj hvordan handelen foregikk i praksis. Sorteringen i databasen gjør det også mulig å kartlegge størrelsen på handelsrutene lokalt, regionalt og nasjonalt.

I tillegg til det rent historiefaglige, har arbeidet med formidling av listene i skoleverket vist interessante ting. Prosjektet har i utvikling av under-

visningsopplegg valgt å vektlegge at elevene skal gå inn i databasene og aktivt selv bruke disse til å svare på spørsmål. Det er et mål at de skal få så tilnærmet lik opplevelse av kildearbeidet som det en historiker har når vedkommende arbeider med primærkilder, og det er lagt opp spørsmål som tilrettelegger for refleksjon omkring valgene som man må ta når man arbeider med kilder.

Tilbakemeldingen fra prosjektets egne prøveklasser og NDLA sin prøveklasse har vært svært positive. Læreren i sistnevnte meldte:

Eg viste «teaseren» om handel på 1700-talet, og vi jobba deretter med opplegget om toll- og skipsanløpslistene. Dette fungerte overraskende godt, og elevane stilte etter kvart ei lang rekkje spørsmål knytt til funna sine, t.d. om ulike varenamn, ulike måleiningar etc. Stort sett greidde vi å google oss fram til det meste.

Elevene synes det er interessant selv å oppdage materialet, finne varer de kjenner igjen fra i dag, og reflektere over tilgjengeligheten som har endret seg over tid. Det har likevel vist seg at undervisningsoppleggene har vært enklest å kjøre dersom man i forkant har valgt ut et mindre antall varer som elevene kan starte med å se etter. Slik blir de kjent med databasen, lærer å bruke den og kan lete etter andre varer de er mer interessert i å følge.

Planer videre

Prosjektets mål var å tilgjengeliggjøre så mange år med vare- og skipsanløpslister som mulig for norske tollsteder på 1700-tallet. De seks årene med varelister og to årene med skipsanløpslister som har vært mulig å transkribere, sammen med de fra forprosjektet, er nå gode utgangspunkt for transkribering av ytterligere lister, samt formidling og forskning om 1700-tallet.

Prosjektet har følgende planlagte videre aktiviteter for 2016:

Transkribering og tilgjengeliggjøring av flere lister

Prosjektgruppen skal våren 2016 transkribere ytterligere lister for områdene Oslofjorden, Trøndelag og Finnmark. Arbeidet gjøres som tre adskilte prosjekt og er muliggjort av støtte fra Oslo maritime stiftelse, Skoleskipet Tordenskjold og et initiativ fra Gamvik museum.

Media

Nå som listene er tilgjengeliggjort og ligger ute på nett, klare til bruk, vil

prosjektgruppen ta kontakt både med nasjonal, regional og lokal media omkring i landet for å få inn saker.

Utstilling

Til sommeren 2016 skal prosjektgruppen også utvikle en vandreutstilling som skal gjøres gratis tilgjengelig for museer og kulturinstitusjoner omkring i landet. I tilknytning til utstillingen utvikles det også undervisningsopplegg for skole og museer.

Studentprosjektet

Prosjektet samarbeider med de historiske instituttene ved UiO og NTNU for å oppfordre studenter på bachelor og masternivå innen historie og historielektorprogram til å skrive oppgaver som bruker toll- og skipsanløpene som kilde.

Mulige videre aktiviteter:

Tilgjengeliggjøre flere lister fra Vest- og Sørlandet

Den lokalt finansierte støtten som våren 2016 muliggjør flere lister for Østlandet, Trøndelag og Finnmark, vil etterlate et stort hull for Sør- og Vestlandet. Dette er særlig uheldig siden dette var en landsdel med mye sjøveis handel som spilte en viktig rolle i norsk og europeisk økonomi gjennom 1700-tallet. Vi håper at lokale og regionale stiftelser på Sør- og Vestlandet vil være med på å finansiere dette.

Utvide databasen med lister for hele Danmark-Norge

I hele den dansk-norske staten ble tollmaterialet ført etter mye av den samme malen. Når prosjektet Historiske toll- og skipsanløpslister nå har utviklet et it-system for denne typen materialet, vil det være relativt enkelt å legge til vare- og skipsanløpslister også for andre deler av det dansk-norske riket. Prosjektet har undersøkt tollarkivenes situasjon i Danmark og på Island. Undersøkelsen har funnet at det begge steder er bevart flere lister av tilsvarende type som er bevart for Norge, og at det vil være relativt problemfritt å legge disse inn i de eksisterende databasene. Med slikt materiale vil det være mulig å undersøke handelskontakten mellom de nordiske landene, og også hvordan det utviklet seg et felles innenriksmarked mellom disse broderlandene i løpet av 1700-tallet. Prosjektet undersøker nordiske finansieringsmuligheter for å kunne realisere dette.

Utvikle en historisk prisdatabase

Sommeren 2015 fikk prosjektgruppen støtte gjennom Arkivmidlene til å gjennomføre et forprosjekt for å se på muligheten for å utvikle en historisk prisdatabase fra ca. 1500 til 1800. Forprosjektet avsluttes januar 2016 med utarbeidingen av en prosjektplan og –søknad for realiseringen av en historisk prisdatabase. En prisdatabase vil gi unik innsikt i den økonomiske utviklingen i Norge i den førindustrielle perioden og kunne bidra til finanshistorisk forskning knyttet til forståelse av eksempelvis økonomiske sykluser og svingninger. Prosjektet undersøker muligheten for finansiering fra finansinstitusjoner, men også andre institusjoner og stiftelser.

Prosjektet Historiske toll- og skipsanløpslister bygger på forprosjektets Del 1: Grunnloven og norsk utenrikshandel (som var en del av NTNU sin Grunnlovssatsning frem mot 2014).

Arbeidet som er omtalt her er prosjektets Del 2: Tilgjengeliggjøring. Det begynte i august 2014 og ble avsluttet i desember 2015. Det har bestått av delene transkribering, informatikk, websted, formidling og evaluering.